
---

*І.І. Романько
(м. Кіровоград)*

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕАТРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розвиток культури у Україні в період 1917–1920 рр. відбувався під впливом двох визначальних факторів: національної визвольної революції під проводом вітчизняних демократичних партій та соціалістичної революції, яку здійснювала Російська комуністична партія (більшовиків). Національно-визвольна революція дала поштовх розвитку культурних процесів. У досить короткий час духовне піднесення охопило всі галузі гуманітарного життя українців і перетворилося на справжнє відродження національної мови, освіти, всіх галузей культури й мистецтва. Існування в 1917–1920 рр. української державності забезпечило керівництво та підтримку національно-культурного будівництва, швидку розбудову всіх його інститутів: національної освіти, книгодрукування, преси, літератури, музики, театру тощо.

З початку 1919 р. на частині території України було встановлено радянську владу, а на кінець того ж року – початок 1920 р. під нею перебувала вже майже вся республіка. Комуністична партія перенесла сюди свій досвід соціалістичних перетворень у галузі економіки, суспільних відносин і культури. Щодо останньої більшовики ставили завдання докорінної ломки старої “буржуазної” культури й побудови нової, соціалістичної, інтернаціональної за змістом. Але розвиток самосвідомості українців та їхні духовні надбання за роки революції змусили комуністичних лідерів визнати важливість національного питання в Україні та відмовитися від відповідного нігілізму, притаманного політиці їх партії. Виходячи з цього, вони спрямовували свої зусилля на ідеологічне перетворення української культури, надання їй класового, пролетарського змісту. Втілення в життя культурної політики більшовиків відбувалося шляхом встановлення повного контролю радянської держави над духовним життям народу.

Зрушення, що відбувалися в Україні на протязі 1919 – 1920 рр., поступово ліквідували пафос, наданий вітчизняній культурі визвольного боротьбою. Вона перетворювалася на єдине ціле з соціалістичною культурою радянської Росії. Національне в останній, хоча й не знищувалося, проте нівелювалося і відсувалося на другий план.

В роки революції з усіх мистецтв найдоступнішим для широкого загалу став театр, який активно впливав на виховання трудящих. Це пояснювалося перш за все художніми особливостями його як жанру мистецтва. Він мав безпосередній вихід на досить широку аудиторію, ніс інформацію у простій, доступній та водночас емоційній формі. Все це сприяло появі великої кількості нових професійних й аматорських театральних колективів, виникненню нових за формою і змістом напрямів

сценічного мистецтва. В досліджуваній період театр відігравав роль не лише мистецького, а й суспільно-політичного явища. У добу демократичних урядів він слугував справі піднесення національної самосвідомості українського народу. Радянська влада перетворила театр на знаряддя комуністичної агітації та пропаганди.

Спеціальних праць істориків, присвячених останньому в 1917–1920 рр., небагато. Проте театральне мистецтво певною мірою досліджувалось у працях з історії культури і в узагальнюючих дослідженнях з історії революції.

Усю літературу з даної проблеми можна умовно поділити на три групи: праці істориків української діаспори, радянська та сучасна вітчизняна історіографія.

Характерною особливістю наукового доробку зарубіжних українських істориків є те, що у досліджуваному періоді вони розглядають переважно культурне життя України за часів національних режимів. Перші спроби аналізу національного відродження в політиці Центральної Ради УЦР, Української Держави і Директорії УНР у галузі культури було зроблено в 1917–1920 рр. Українські державні й освітні діячі, вчені М. Грушевський, В. Винниченко, С.Єфремов, С. Русова, М. Василенко, В. Науменко та інші неодноразово виступали на сторінках періодичної преси з роз'ясненням свого бачення шляхів розвитку національної культури й оглядом її тогочасного стану. Перші праці, присвячені зокрема історії та сучасному розвитку українського театру, з'явилися в 1917–1918 рр. Найбільш значною з них була стаття М.Могульського¹.

Після поразки національної революції багато її політичних і культурних діячів виїхали за межі України. На еміграції вони намагалися підвести підсумки, узагальнити досвід національно-державних зрушень, з якими були пов'язані й духовні процеси. Праці В. Винниченка, П. Христюка, М. Шаповала, П. Феденка² висвітлювали загальні принципи національно-культурної політики українських урядів. Однак вони несли на собі відбиток політичних переконань їх авторів і тому страждали суб'єктивізмом.

Першу спробу узагальнення національно-культурних зрушень у добу української революції здійснив видатний історик Д. Дорошенко³. До своїх фундаментальних праць з історії УЦР та Української Держави останній включив спеціальні розділи, присвячені питанням освіти й культури. Він відзначив, що прогрес у розвитку вітчизняної освіти, культурно-мистецьке відродження було забезпечено політикою національних урядів і подвижницькою діяльністю української інтелігенції. На жаль, дослідження Д. Дорошенка обмежувалися кінцем 1918 р.

Комплексна праця Д. Антоновича “Триста років українського театру. 1619–1919”⁴ містить невеликий розділ про український театральне мистецтво доби національної революції, обмежений 1919 р. Автор зосередив увагу, головним чином, на театрознавчому аналізі та майже не торкався питань громадсько-політичної ролі театру, яке надзвичайно зросло в Україні у роки визвольної боротьби. Цінні узагальнення й висновки було зроблено в нарисі про театральне мистецтво у ґрунтовній

театральному мистецтву в Україні, починаючи з 1917 р. Це праці О. Кисіля, П. Руліна і колективні видання¹². Вони містили багатий фактичний матеріал, за рахунок якого певною мірою відтворювали об'єктивну картину відродження українського театру, започаткованого національними урядами. Проте головну заслугу в розвитку театрального мистецтва було віддано радянській владі. У всіх працях переважав мистецтвознавчий аспект, проблема суспільно-політичних функцій театру під час революції авторами не піднімалася.

З початку 30-х рр. радянська історична наука почала зазнавати руйнуючого впливу тоталітарної ідеології комуністичної партії. Опоненти радянської влади перестали існувати як об'єкт історичних досліджень. Українську державність було визнано контрреволюційним націоналістичним явищем, тому діяльність вітчизняних урядів не вивчалася. Така однобічність не дозволила створити повноцінні дослідження з історії української культури, хоча ці питання досить активно розроблялися радянською наукою.

В 50-60-х рр. побачив світ ряд комплексних досліджень з історії культури періоду соціалістичної революції. Це праці Р. Бабійчука, С. Гутяньського, І. Золотоверхого й ін.¹³ У них так, як і в узагальнюючих дослідженнях, що вийшли у 70-80-х рр.¹⁴, новий фактичний матеріал про національно-культурні процеси в перші роки більшовицької влади в Україні слугував лише коментарем до пропаганди ідей “створення єдиної радянської культури” та інших партійних рішень у галузі духовної політики. Нових концептуальних підходів до останньої в ті роки не виникло. Головною й обов'язковою для всіх дослідників історії радянського періоду була тема “провідної ролі партії” у всіх суспільних перетвореннях і зокрема в культурному будівництві. Склався певний стереотип щодо вивчення проблем національної культури. Відправним пунктом для нього була постанова “Про радянську владу на Україні” (грудень 1919 р.), а весь наступний матеріал відображав “наполегливу роботу, спрямовану на втілення рішень партії в життя”. Будь-які конкретні дослідження обмежувалися рамками вищезгаданого стереотипу й слугували для його вдосконалення. Незмінними з 30-х рр. залишалися догми про “братню допомогу російського народу у справі культурної революції в Україні”, про постійну боротьбу компартії проти проявів буржуазного націоналізму, викриття “антинародної” політики українських партій та національних урядів.

Серед згаданих праць дещо осібно стоїть дослідження І. Золотоверхого, надзвичайно цікаве наявністю фактичного матеріалу про українську культуру доби національних урядів і спадкоємність в її розвитку за більшовицької влади. Й хоч оцінки та висновки автора не суперечили загальноприйнятій у радянській історіографії концепції, в монографії певною мірою знайшли місце культурні зрушення, започатковані українською революцією.

Оскільки УРСР становила єдиний науковий і культурний простір з усіма іншими союзними республіками, вона перебувала у полі зору загально-радянської історіографії. В колективному дослідженні під редакцією М.

Кіма, працях С. Галіна, Л. Пінегіної, М. Потапова, О. Фоміна¹⁵ стверджувалося, що культурні надбання народів СРСР були досягнуті виключно завдяки втіленню у життя національної політики комуністичної партії й братерській допомозі російського народу. Національно-культурне відродження, що відбувалося в Україні, однозначно оцінювалось як заслуга партії та радянської влади.

Історія театру також активно розроблялася радянськими мистецтвознавцями. Становлення соціалістичного театрознавства було започатковане у працях П. Керженцева, В. Тихоновича, Є. Радлова, О. Мазаєва та ін.¹⁶, які були теоретиками і практиками нових театральних форм та напрямів нової доби. Їхні праці, видані в перші роки радянської влади, містили об'єктивний аналіз театральних процесів, революційних змін, що відбувалися у театрі у ході соціальної революції.

Грунтовний розгляд мистецького життя України у розглядуваний період дано в багатотомній “Історії українського мистецтва”, інших узагальнюючих дослідженнях¹⁷, працях з історії українського театру¹⁸. Доробок вітчизняних театрознавців доби радянської влади так само, як й істориків, несе на собі відбиток ідеологічних стереотипів, притаманних тоталітарній політичній системі. Вони замовчували здобутки національних урядів у відродженні українського театру, піднесенні його ролі в суспільному житті та розглядали ці досягнення у контексті зрушень, здійснених радянською владою.

Цінну інформацію про театральне життя України в 1917–1920 рр., вплив суспільно-політичних подій на розвиток цього мистецтва, піднесення інтересу до останнього всіх верств населення як за часів національних урядів, так і радянської влади, містять нариси з історії театрів, народжених у часи революції – “Молодого”, ім. І. Франка, “Березіль” й ін.¹⁹. Значний фактичний матеріал присутній також у біографічних виданнях, присвячених діячам сцени, які стояли на чолі українського театрального відродження, – Г. Юри, Л. Курбаса, О. Загарова, В. Василька та ін.²⁰.

З кінця 80-х років і особливо після проголошення незалежності України сучасні дослідники отримали можливість ґрунтовного вивчення й об'єктивного аналізу української революції 1917–1920 рр., яка на протязі 70 років була окута мовчанкою у вітчизняній історіографії. За останні роки у розробці цієї проблеми досягнуто значних успіхів, в основу яких покладено значне розширення джерельної бази, нові документальні публікації, масове перевидання праць істориків української діаспори. З'явилися загальні дослідження, автори яких намагались об'єктивно висвітлити визвольну боротьбу, дослідити питання, що замовчувались або перекручувались радянською історіографією²¹. Ці праці лише в загальному плані торкалися проблем національно-культурної політики українських урядів. У цей же час вийшов ряд узагальнюючих досліджень з історії вітчизняної культури, освіти, літератури, музики²², де піднімались окремі питання, пов'язані з досягненнями українських урядів у 1917–1920 рр. на ниві розбудови національної культури.

Сучасні процеси відродження національної культури і мистецтва посилили інтерес науковців до історії духовного будівництва в роки

революції. Останнім часом з'явилися дослідження, спеціально присвячені культурно-освітній політиці та діяльності українських урядів. У дисертаціях С. Масюк, О. Машевського, А. Пижика, Р. Ротар, статтях Т. Осташко, О. Тимошенко й інших ²³, розглянуто проблему національно-культурного будівництва у цілому та її окремі аспекти в добу Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського і Директорії УНР. Однак зазначені автори хоча й ввели у науковий обіг новий фактичний матеріал з історії театрального руху, проте розглядали мистецтво театру часів революції побіжно, в ході дослідження інших питань.

Національно-культурні процеси, зокрема театральна справа, знайшли певне висвітлення у дисертаційних дослідженнях, монографіях та статтях про видатних українських діячів освіти, науки і мистецтва, які працювали в період революції: С. Русової, І. Огієнка, О. Олеся, Л. Курбаса, Г. Юри й ін. ²⁴.

З кінця 80-х рр. у вітчизняній історіографії почався процес поступового відходу від заідеологізованості та схематизму в дослідженні історії України радянської доби. У 90-х рр. побачив світ ряд праць, автори яких характеризували національно-культурні процеси з позицій об'єктивності й історизму. Зокрема новий погляд на відповідної політики більшовицької влади висловлено в статті В. Даниленка “До витоків політики “українізації”” ²⁵. Автор доводить, що національно-культурне будівництво, яке здійснювалось у перші роки радянської влади, було наслідком попередньої діяльності українських урядів, тоді як більшовики надавали йому лише відповідного ідеологічного спрямування.

У монографії С. Кульчицького “Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928)” ²⁶ розглянуто широке коло питань, що характеризують умови, в яких відбувався національно-культурний процес у республіці за часів радянської влади.

У дослідженні Г. Касьянова “Українська інтелігенція 20-30-х років: соціальний портрет та історична доля” і колективній праці “Нариси історії української інтелігенції” (перша половина ХХ ст.)” ²⁷ проблему національно-культурного відродження України подано через призму взаємовідносин влади й головного носія вітчизняної культури – національної еліти.

Нові підходи сучасних дослідників до оцінки національно-культурної політики комуністичної партії разом з дослідженнями з історії української революції створюють необхідні основи щодо об'єктивного та неупередженого розгляду відповідних процесів, які відбувалися в УРСР у роки революції як цілісного явища.

Важливе місце для дослідження теми мають документальні публікації. Так документи і матеріали, що торкаються культурно-освітньої політики Центральної Ради й Генерального Секретаріату наведено у 2-томному збірнику “Українська Центральна Рада” ²⁸. Документальні видання радянської доби стосувалися питань революції, громадянської війни, соціалістичних перетворень у 1917–1920 рр. ²⁹. Найбільший інтерес становлять збірники, спеціально присвячені питанням культури –

“Культурне будівництво в Українській РСР (1917–1927 рр.)” та ін.³⁰ У них представлено різноманітні документи, що відображають театральний процес періоду революції: постанови радянських органів, матеріали театально-мистецьких об'єднань, інформація про життя театру в провінції тощо. Змістовним є також загальносоюзна серія видань, спеціально присвячених театальному мистецтві³¹. Зокрема у збірнику “Театр народів ССРСР. 1917–1921” є низка матеріалів про театральне життя України в зазначений період. Хоча добір документів до вищезгаданих видань здійснювався за ідеологічними принципами й документи, що суперечили офіційній концепції розвитку національної культури в Україні, туди не потрапили, ці збірники деякою мірою розширюють інформаційне поле дослідження. Загалом опублікованих документів і матеріалів, що стосуються розглядуваної теми, небагато.

Важливий матеріал з досліджуваної проблеми сконцентровано в Центральному державному архіві вищих органів влади України, де зокрема зберігаються документи національних урядів. У фондах Народного Секретаріату, Ради Міністрів, Головного управління мистецтв та національної культури й Міністерства народної освіти та мистецтв Української Держави, Ради Народних Міністрів, Генерального секретарства освіти, Міністерства народної освіти, Міністерства преси і пропаганди УНР й інших – зберігаються офіційні документи: протоколи, накази, постанови, листування. В них міститься інформація про політику національних урядів у галузі театальної справи, діяльність державних органів по організації нових театрів, мистецькі учбові заклади.

Значний масив документів з теми перебуває в фонді Народного комісаріату освіти УСРР, на який було покладено керівництво питаннями культури у радянській Україні. Стенограми нарад, звіти, протоколи, листування з центральними і місцевими культурно-освітніми установами, Наркомосом РСФРР містять дані, що дають можливість визначити головні принципи політики радянської влади в галузі театру, характер репертуару, нову ідеологічну спрямованість вистав. Відомості про організацію та діяльність театрів зустрічаються також у документах Бюро української преси й Всеукраїнському.

Проблеми становлення театального життя на початку національної революції знайшли відображення в матеріалах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва. В особистих фондах відомого режисера й актора В.Василька та письменниці Н.Суровцевої є відомості про діяльність перших громадських об'єднань, які сприяли розвитку театального мистецтва, безпосередні враження від вистав, зокрема нового репертуару тощо.

Документи обласних архівів належать в основному до радянської доби. Вони містять різноманітну цікаву інформацію про масове утворення нових театрів, як професійних, так і самодіяльних, розповсюдження різних форм театралізованої агітації й пропаганди.

Значний масив документів зберігається в архівах Росії. У Державному архіві Російської Федерації фонди Народного комісаріату освіти РСФРР та Головного управління освіти містять директивні матеріали, які мали

розповсюдження і в Україні. За виробленими у Наркомосі й Головополітосвіті інструкціями, циркулярами, положеннями формувались і основні напрями культурно-освітньої політики радянської влади в УРСР. Разом з тим у документах фондів Народного комісаріату національностей, ВЦРПС, Комуністичного університету ім. Свердлова та інших є багато цікавої інформації про розвиток театральної справи в Україні, яка надходила у вигляді звітів до центральних органів РСФРР.

Театральне мистецтво в 1919–1920 рр. розглядалося комуністичною партією як дієвий засіб агітації й пропаганди. Тому значну увагу до театральної справи виявляли політичні органи Червоної армії. У матеріалах Російського державного військового архіву виявлено багато інформації про організацію і діяльність театрів, їхній репертуар, форми театральної агітації та пропаганди серед червоноармійців. Це – документи фондів управління справами Народного комісаріату військових справ України й управління справами Київського, Одеського і Харківського військових округів.

Джерелом різноманітної інформації з теми є також періодична преса. Офіційні видання національних урядів – „Вісник Генерального Секретаріату”, „Державний вісник”, „Вісник УНР”, українських політичних партій та громадських об'єднань – „Нова Рада”, „Робітнича газета”, „Відродження” й інші багато писали про театральне життя, вміщували ґрунтовні критичні статті про нові напрямки і зміни, яких зазнавала українська сцена.

Офіційні радянські видання – „Вісті ВЦВК”, „Більшовик”, „Коммунист”, місцева радянська преса пропагували ідеологічні зміни в театральному житті, виступали за перетворення театру на знаряддя агітації і пропаганди.

Особливу цінність мають театральномистецькі часописи перших років революції: „Мистецтво”, „Театр”, „Вестник театра”, „Театральные известия”, що видавались у великих культурних центрах – Києві, Харкові, Одесі, а також у Москві. В них знайшли відображення мистецькі пошуки, не лише ідеологічні, а, головним чином, естетичні, нової ролі театру у суспільстві, зміненому революцією. У періодичних виданнях 1917–1920 рр. театральне життя знайшло відображення у всіх своїх різноманітних проявах.

Важливим джерелом вивчення театральномистецького життя України періоду революції є мемуарна література. Окремі згадки про театр можна відшукати в спогадах українських політичних діячів – В. Винниченка, Д. Дорошенка, П. Скоропадського й ін.³² Більш змістовними є спогади діячів мистецтва, які були безпосередніми учасниками театального процесу 1917–1920 рр.³³ І хоча мемуарна література не дає об'єктивного висвітлення подій та несе на собі відбиток особистості автора, вона багато у чому допомагає відтворити різнобарв'я театральномистецького життя України в часи революції.

---

¹ Могульський М. Український національний театр // Літературно-науковий вісник. – 1917. – Кн. V-VI.

---

² Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції (марець 1917 – грудень 1919). Ч. I-III. – Київ-Відень, 1920; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. Т. I – IV. – Відень, 1921; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928; Феденко П. Український громадський рух у ХХ столітті. – Подєбради, 1934.

³ Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Т. I. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932; т. II. Українська гетьманська Держава. – Ужгород, 1930.

⁴ Антонович Д. Триста років українського театру. 1619-1919. – Прага, 1925.

⁵ Чарнецький С. Театр. // Історія української культури. – К., 1994. Репринтне відтворення. – Львів, 1937.

⁶ Борис Ю. Советизация Украины. 1917-1923. Коммунистическая теория и практика самоопределения наций. – Эдмонтон, 1980; Майстренко І. Історія комуністичної партії України. – Мюнхен, 1979; Його ж. Национальная политика КПСС в её историческом развитии – Б.м., 1978; Пастернак Є. Україна під більшовиками (1919-1939). – Торонто, 1979; Сильницький Ф. Национальная политика КПСС в период с 1917 по 1922 год. – Мюнхен, 1981; Стахів М. Третя радянська республіка в Україні: Нариси з історії воєнної інвазії радянської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі: листопад 1919 – листопад 1924. – Нью-Йорк, 1968.

⁷ Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес: Публіцистичні рефлексії. – Б.м., 1947.

⁸ Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949. – К., 1994; Словникова частина. Репринтне відтворення видання 1955-1984. – К., 1993.

⁹ Лончина Б. Українська культура: Короткий огляд. – Нью-Йорк, 1983; Кейван І. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984; Янів В. Нарис історії української культури. – Нью-Йорк, 1985; Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К., 1993.

¹⁰ Чорний С. Український театр і драматургія. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1980.

¹¹ Гринько Г. Хозяйственные основы культурного строительства. – Харьков, 1921; його ж. Советское культурное строительство на Украине. – Харьков, 1921; Гірчак Е.Ф. Завдання національно-культурного будівництва на Україні. – Харків, 1927; У боротьбі за українську пролетарську культуру. – Харків 1931.

¹² Кисіль О. Український театр. – К., 1925; Десять років українського театру. – К., 1929; Київський драматичний театр ім. І. Франка. – К., 1928; Рудін П. Студії з історії українського театру (1917-1924) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. У. – К., 1925.

¹³ Бабійчук Р.В. Жовтнева революція і розвиток української культури. – К., 1957; Гутяньський С.К. В.І.Ленін і культурне будівництво на Україні. – К., 1965; Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917-1920 рр.). – К., 1961 та ін.

¹⁴ Розвиток української культури за роки радянської влади. – К., 1967; Історія Української РСР. У 8 т. – Т.5: Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні. 1917-1920. – К., 1977.

¹⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция и становление советской культуры. 1917-1927. – М., 1985; Галин С.А. Исторический опыт культурного строительства в первые годы Советской власти (1917-1925). – М., 1980; Пинегина Л.А. Советский рабочий класс и художественная культура. 1917-1932. – М., 1984; Потапов Н.А. Родом из революции. – М., 1985 та ін.

¹⁶ Керженцев П.М. Революция и театр. – М., 1918; його ж. Творческий театр. Пути социалистического театра. – М. – Петроград, 1923; Тихонович В.В. Самодеятельный театр. – Вологда, 1922; Мазаев А.И. Пространственные искусства и быт. 1917-1932. – М., 1932; Радлов З. Десять лет в театре. – Ленинград, 1929 та ін.

¹⁷ Історія українського мистецтва. У 6 т. – Т.4 – К., 1992; Белічко Ю.В. Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни. – К., 1983 та ін.

¹⁸ Романицький Б. Український театр у минулому і тепер. – К., 1950; Кисіль О.Г. Український театр. – К., 1968; Український драматичний театр: Нариси історії. У 2 т. – Т.2. – К., 1959; Рудін П.І. На шляхах революційного театру. – К., 1972; Станішевський Ю.О. Театр, народжений революцією: Нариси історії української радянської театральної культури 1917-1987. – К., 1987; Смирнова-Іскандер О.В. Театральна Україна двадцятих років. – К., 1984.

¹⁹ Український драматичний театр ім. І.Франка. – К., 1940; Городиський М.П. Київський театр "Соловцов". – К., 1961; Курбас Лесь. Березіль. – К., 1987; Молодий театр: генеза, завдання, шляхи. – К., 1991; Давидова І.Н. В созвездии братских культур. Русские театры на Украине. 1917-1982. – К., 1983 та ін.

²⁰ Бобошко Ю.М. Гнат Юра. – К., 1980; його ж Режисер Лесь Курбас. – К., 1987; Нікеєв В.Д. Олександр Загаров і український театр. – К., 1969; Кравчук П.І. В.С.Василько – режисер. – К., 1980 та ін.

²¹ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нарис політичної історії. – К., 1993; Українська державність у ХХ столітті. – К., 1993; Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. – К., 1995; Історія України: нове бачення. У 2т. – Т.2. – К., 1996; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття. – К., 1996 та ін.

²² Культура українського народу: Навчальний посібник. – К., 1994; Нариси історії українського шкільництва (1905-1933). – К., 1996; Історія української літератури ХХ століття: Навчальний посібник. – К., 1993 та ін.

²³ Масюк С.О. Діяльність товариств "Просвіта" в Україні (1917-1920 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997; Машевський О.П. Політика уряду гетьмана П.Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень - грудень 1918 р.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997; Пижик А.М. Культурно-освітня політика в добу Директорії УНР (1918-1920 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996; Ротар Н.Р. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917-1920 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996; Осташко Т.С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради // Укр. іст. журнал. – 1998. – №3; Тимошенко О. Сторінки історії театральної справи. Україна, рік 1919 // Актуальні проблеми організації театральної справи: Тематичний збірник наукових праць. – Київ, 1994 та ін.

²⁴ Пінчук І.М. Освітня діяльність С.Русової (1856-1940 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994; Марушевич А.А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І.Огієнка. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995; Неврлий М. Олександр Олесь. – К., 1994; Чечель Н. Українське театральне відродження. – К., 1993 та ін.

²⁵ Даниленко В.М. До витоків політики "українізації" // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1993.

²⁶ Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.

²⁷ Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 20-30-х років: соціальний аспект та історична доля. – К., 1992; Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3 кн. – Кн. 1. – К., 1994.

²⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2т. – Т.1 – К., 1996; Т.2. – К., 1997.

²⁹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918-серпень 1919 рр.). Зб. документів і матеріалів. – К., 1962; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). Зб. документів і матеріалів. – К., 1957.

³⁰ Культурне будівництво в Українській РСР (1917-1927 рр.). Зб. документів і матеріалів – К., 1979; Культурное строительство в Черкасской области: 1917-1980 гг. Сб. документов и материалов. – Днепропетровск, 1989.

³¹ Советский театр. Документы и материалы. Русский советский театр. 1917-1921. – Ленинград, 1969; Советский театр. Документы и материалы. Театр народов СССР. 1917-1921. – Ленинград, 1972.

³² Винниченко В. Щоденник: У 2-х т. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. Т. 1: 1911-1920; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє - минуле. - Мюнхен, 1969; Скоропадський П. Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995 та ін.

³³ Лесь Курбас. Спогади сучасників. – К., 1969; Василько В. Театру віддане життя. – К., 1984; Спектакль, звавший в бой. К 50-летию со дня постановки спектакля Лопе де Вега "Фуэнте Овехуна" режиссером К. Марджанишвили. Сб. статей и воспоминаний. – К., 1970; Самійленко П.М. Незабутні дні горинь. – К., 1970; Смолич Ю. Мої сучасники. – К., 1978; Білоцерківський Л.Г. Записки суфлера. – К., 1962 та ін.

